

door dr. J. W. Schneider s.j.

Dr. J. W. Schneider s.j. is hoogleraar in het Volkenrecht aan de Katholieke Hogeschool te Tilburg.

Kanttekeningen bij beginselen

Onlangs heeft collega Koekkoek ¹ zijn inaugurale rede gewijd aan christelijke politiek, meer in het bijzonder aan een onderzoek van een christen-democratische staatsleer. Een poging, die moeilijk buiten het zog kon blijven van de bij ons bekende denkers als Dooyeweerd van Van Eikema Hommes. Dat Koekkoek de politiek aanpakt vanuit een bezinning over de staatsleer lijkt alleen maar nuttig, want men kan niet onverdeeld gelukkig zijn met twisten over een christelijke politiek, waarbij men elkaar vanuit het evangelie tegengestelde oplossingen tegenwerpt.

Een zekere eenstemmigheid over de staatsleer heeft als onmiskenbaar voordeel, dat een basis voor oplossingen wordt aangedragen, waarbij de altijd wat opportunistische en feitisch bepaalde voorstellen niet langer van een tegengestelde, op het evangelie geïnspireerde interpretatie uitgaan. Wil een christen-democratisch appel, zoals nu eenmaal in Nederland bestaat, een werkelijke aantrekkingskracht hebben, ook voor degenen die niet direct in Gods woord geplant staan, dan lijkt een appel op fragmentarische evangelische inspiratie een weinig haalbare kaart. Een meer samenhangende visie over de totaliteit van de staatsleer is daartoe een veel efficiëntere en betere weg. Maar eenmaal bij de staatsleer aangeko-

men zijn de moeilijkheden nog niet voorbij. In het CDA hoort men maar al te vaak lamenteren, dat men zijn beginselen niet trouw is. Heeft Koekkoek met een poging enige zinnige dingen te zeggen over een CDA staatsleer de zaken verder gebracht? Het antwoord hangt af van een eerdere vraag: waarover praat men eigenlijk bij beginselen? Daarover gaat het immers in deze staatsleer.

Alle christelijk denken over beginselen balanceert op de rand van de afgrond, zo het er al niet invalt: het is absoluut, het gaat uit van beginselen die per definitie of evangelisch geïnspireerd zijn, of de bijbel gehoorzamen, kortom die, als zij christelijk zijn, onontkoombaar worden (ook voor anderen?!). Nu ken ik uit de

¹ A. K. Koekkoek, *Bijdrage tot een christen-democratische staatsleer*, Deventer, Kluwer, 1982.

bijbel maar één staatsleer en dat is de theocratie, die historisch, profetisch en eschatologisch weergegeven wordt. In het nieuwe testament wordt het problematischer: er zijn slechts aanwijzingen hoe een christen zich tegenover het gezag te gedragen heeft.² De aanduidingen over de staat zijn indirect en schaars: men moet belasting betalen en de heersers der volken regeren met ijzeren hand en willen vader genoemd worden. Persoonlijk ben ik niet in staat daaruit een samenhangende staatsleer te distilleren noch heb ik die bij anderen gevonden. Een staatsleer in onze zin is eerder iets waar Christus zich uitdrukkelijk verre van lijkt te houden. Dat doet niet af aan het feit, dat men te allen tijde christelijk over de staat kan en ook moet nadenken. Het is ook geen tekort, als men in de negentiende eeuw tot wat andere constructies komt dan in de twintigste, in Afrika andere accenten legt dan in Europa, of dat dezelfde 'beginselen' tot welhaast tegengestelde praktische oplossingen leiden.

Christelijke beginselen zijn uiteraard normatief. Het gevaar is steeds, dat men in wezen eschatologische beginselen utopisch gaat invullen voor hun huidige verwerkelijking. Grondstofverspilling is anti-normatief, zo laat Koekkoek Goudzwaard zeggen (p. 31). Op zichzelf een wat zinloze opmerking: het is tautologie, verspilling is altijd anti-normatief. Maar waar ligt het criterium om de verspilling vast te leggen? Bij milieu-eisen die tot werkloosheid leiden? Dan komen andere beginselen in het spel en het wordt gevaarlijk, wanneer wij concreet gaan vechten over hoe normatief wij zijn. Nog belangrijker wordt die vraag, wanneer wij ons in be-

ginselen gaan vastbijten en in een democratisch bestel onze oplossing uitvalt. Zijn wij dan veroordeeld tot een *non possumus* politiek of tot een meegaan, waarmee wij onze beginselen compromitteren? Dan staat ons geweten op het spel. Wat verder te zeggen van die christenen, die in andere partijen opereren of die zelfs geen kans hebben de christen-democratische idealen openlijk te formuleren? Zelfs met de meest spaarzaam geformuleerde staatsleer van christelijke snit staat men bloot aan het verwijt, dat men de zuivere idealen compromitteert. De klaagzangen over crisis in het CDA laten dat thema met de nodige variaties aan bod komen.

Het zou erg zijn als er geen beginselen waren in deze zin, antwoordt Koekkoek op een desbetreffende vraag in een interview naar aanleiding van zijn rede. Maar met de beginselen, die zijn rede etaleert³ komt men waarschijnlijk niet veel verder dan een schone preambule voor een politieke blauwdruk – een blauwdruk, waarmee men best van harte kan instemmen, ook al gaat men zelf van heel andere 'beginselen' uit. Maar een politieke blauwdruk, waar voorwoord en program weinig dwingende verbanden hebben, brengt ons niet veel verder.

Vragen wij om instemming op politieke punten of doen wij een appel vanwege onze christelijke beginselen, die wij pogen waar te maken op grond van verkregen stemmen? Maar als de stemmen teruglopen, is dat het gevolg van het feit, dat de christelijke dimensie van onze beginselen niet meer aanspreekt, of, zoals Oostlander zijn diagnose formuleert, omdat men bij de verkiezing geen helder beeld wist op te roepen?⁴ Men kan een voortreffelijk

² G. B. Bouwman, *Politiek en Evangelie*, in: H. H. Berger e.a. (ed.): *Tussentijds*, Tilburg (1974) p. 189-202, vooral p. 194 e.v.

³ Cf. Koekkoek, p. 32. Het gaat hier over beginselen, die de beoefenaar van het staatsrecht kan bijdragen tot verdere invulling van de publieke gerechtigheid.

⁴ A. M. Oostlander, *Lessen of zondelokken*, in: *Christen Democratische Verkenningen*, 10/82, p. 465.

christelijk program hebben maar hopeloze politici, een beginsel-fijn appèl en een slordige campagne. Of heeft men eigen beginselen, maar een program, dat vergaand hetzelfde is als bij andere partijen?

De moeilijkheid ligt niet zozeer bij de beginselen, maar bij onze instelling tegenover beginselen, en in Nederland kennen wij toch echt wel iets van dit principiële hameren. Wij zijn tuk op beginselen, maar men dient niet te vergeten, dat zulks een weinig op *petitio principii* lijkt: is er wel één partij zonder beginselen? Wat christen-democraten moet onderscheiden is dan wel, dat de beginselen, die wij ons eigen maken, met het predikaat 'christelijk' gesierd mogen worden: maakt het voor de effectiviteit van onze politiek iets uit? En als het gaat over de 'hogere' beginselen, de meer typisch levensbeschouwelijke, waar een huidige christen-democratische partij toch een beroep op zal moeten doen uit oogpunt van zijn eigen definitie, dan gaat het leven ook niet over rozen. Op het gebied van de abortus bijvoorbeeld heeft het CDA een zware geloofwaardigheidsdeuk opgelopen, en ook een verder beginsel van geen verplichte abortus-klinieken, of terug naar abortus in de strafwet figureren niet onmiddellijk (meer) onder de meer prominente programma-punten. Kortom, het beginsel om van beginselen uit te gaan is een moeizame zaak.

De vraag dringt zich op of het wel zo noodzakelijk is om zoveel nadruk te leggen op die beginselen, in de zin die daaraan doorgaans gegeven wordt, op beginselen van staatsleer derhalve. Te meer daar men, met alle nadruk op beginselen, er zo weinig mee doet en andere partijen, met andere beginselen, veel van dezelfde

politieken voorstaan. Het is het dilemma van loyalisten, wier principes door andere partijen nog heviger in praktijk gebracht worden.

In zekere zin heeft de CDA het moeilijker dan afzonderlijke christelijke partijen, want zolang er geen diepgaande oecumene achter ligt wordt het christelijk beginsel gemakkelijk vaag. Ook de aanwezigheid van nogal wat christenen – toch het eerste recruteringsveld – in andere partijen maakt het helder stralen van beginselen niet eenvoudiger. En dan is er nog het gemak, waarmee men het geheel van een politiek programma uit beginselen in abstracto lijkt te kunnen voorttoveren om het zo wat christelijker te doen schijnen. Schitterend als streven, maar wat ongehoofwaardig als procedure, en in de praktijk zijn de vroegere lotgevallen van katholieken in de PvdA enigermate veelzeggend.

Nee, beginselen vaststellen is niet zo moeilijk, maar met beginselen werken wel. En beginselen politiek helder vasthouden, daar waar het over echte beginselen gaat, nog moeilijker. Dat de nieuwe grondwet een godsdienstartikel bevat, dat een mogelijke privatisering als gevaar kan inhouden, zonder dat de CDA daarop enig notabel vuurwerk heeft afgeschoten, geeft te denken. Kortom, een partij is niet daarom zo christelijk, dat zij een aantal diep doordachte beginselen heeft, hoewel een dergelijk complement een christelijke partij dient te sieren. Moeten wij niet veel eerder zoeken naar een ander handvat?

Zo'n handvat lijkt er te zijn. Niet enkel zijn er beginselen in het program, of vóór het program, maar ook aan de andere kant, aan die van de politici⁵. Niet de voortreffelijkheid of de hoogheid van de

⁵ Cf. B. J. de Clerq, *Godsdienst en ideologie in de politiek*, Lannoo etc., 1966, p. 66. Nadat hij een confessionele partij aanduidt als een partij, die zich moeilijk op principiëel vlak vanuit het wezen van de politiek laat afleiden, ziet hij de bestaansredenen voor zo'n partij daar, waar het authentiek politieke ethos in gebreke blijft. 'De wezenlijke bijdrage van de christenen tot de vormgeving en uitwerking van het politieke leven moet gelegd worden in de actieve en constante zorg voor de gaafheid van het politieke ethos', (p. 107).

moraal bepaalt de christelijkheid, maar het moreel, het christelijk bedrijven van politiek. Een partij met christelijke beginselen, maar zonder daadwerkelijke christenen lijkt een contradictie. Eerlijkheid, openhartigheid, verantwoordelijkheid, standvastigheid van politieke voormannen, een heldere prioriteit, die niet slechts voorbijgaand op politiek opportunisme inspeelt en de moed om door te zetten lijkt het vertrouwensvotum van christelijke kiezers, en anderen wellicht met hen, dwingender te bepalen dan een schitterende preambule. Het CDA lijkt niet zonder troeven op dit punt, maar het zijn troeven die constant waar gemaakt moeten worden.

Het eigene van een christelijke partij, zoals in Nederland, houdt in, dat men niet aan individuele politici vertrouwen schenkt, maar aan een partij, waarin men elkaar op zijn daadwerkelijk christelijke inzet kan en moet aanspreken. Dat wij in een pluriform geachte tijd leven, waarin christenen hun christelijke politiek in verschillende partijen kunnen bedrijven en dat ook vurig doen, hoeft nog niet het einde van een christelijke partij te betekenen en heeft het in ons land tot dusver ook niet betekend. Maar men ziet het gevaar van zo'n partij: *holier than you*. Helaas lijkt zoiets het hoofdargument bij een beweging als Pax Christi: je kunt eigenlijk pas echt christen zijn als je denkt zoals wij. Ik voor mij vind het christelijker mijn heil te zoeken bij bewegingen, die – nog christelijker! – de veiligheid niet in gevaar brengen door hun gezond verstand te gebruiken. Een christelijke partij blijft een moeilijk balanceren: Wie er de staatsrechtelijke theorieën van de afgelopen eeuwen op na-

slaat vindt, hoe alle constructies bij de katholieke denkers op een of andere manier uitmondten in een morele verplichting het welzijn van de burger, het *bonum commune*, te bevorderen: een redelijk grote prestatie in een tijd van tamelijk absolutistisch denkende en handelende vorsten. Zelfs de volkssoevereiniteit heeft men al voor Rousseau uitgevonden in die kringen, als een bewijs of argument, dat de vorst het volk uiteindelijk had te dienen⁶.

Dáár vindt men de wortels voor een christelijke partij of voor christelijk politiek handelen en niet in beginselen over woonruimte of mensenrechten, waar men ter rechter- of linkerzijde gemakkelijk gepasseerd wordt. De bronnen van een christelijke staatsleer hebben het over morele verplichtingen van staatslieden, over het zorgen voor, het dienen van, het zich inzetten namens, en dat in een eenvoud en volheid die de christelijke moraal siert.

Kort na elkaar hebben in Tilburg twee hoogleraren staatsrecht zich gebogen over grondvragen van christelijk denken over staat en politiek⁷. Mer: mag dit verheugend achten. Zonder zulk soort denken blijft een typische component van christelijk handelen toch onvolledig. In die zin blijft een christelijke partij altijd 'lijden' aan zijn beginselen. Een christelijke partij, en christelijke politiek, zal toch steeds uit moeten zijn op een dubbele garantie voor de waarden, die de quintessence van het christelijk bestaan uitmaken: door het hooghouden van de waarden en de zorg voor hun doorvoering⁸. Als die waarden verdoezeld worden en geen actueel referentiekader meer opleveren is er inderdaad

⁶ A. Verdross, *Abendländische Rechtsphilosophie*, Wenen, 1958, p. 89.

⁷ E. M. H. Hirsch Ballin, *Vertrouwen op het recht*, Samson, Alphen a/d Rijn, 1982.

⁸ Is het zo vreemd, dat dit soort betoog een parallel vindt in het onlangs verschenen *Het zal je manager maar wezen*, van J. J. Vosch, Elsevier. Voor een manager zijn nodig buiten de intelligentie, kennis en vaardigheden ook (hier genoemd karaktereigenschappen): integriteit, loyaliteit, geëngageerdheid, stabiliteit, paniekbestendigheid, moed, dynamiek, humaniteit en tact.

iets mis. Met beginselen alleen komen wij er echter niet. Wie de hoge boom van de christelijke politiek wil beklimmen moet enige wind verwachten. Daar de moed voor hebben lijkt een eerste 'beginsel' van christelijke politiek en niet slechts om

electorale redenen. 'Ga dan en doet gij evenzo' (Luk. 10:37).

